

امام جواد (ع) در آثار مستشرقان

غلام احیا حسینی^۱

در میان آثار متأخر، توجه کمی به زندگی امام جواد (ع) شده است، به عنوان نمونه، در دایره المعارف اسلام چاپ لیدن ویرایش دوم، تنها مدخل ۷۰۰ کلمه‌ای به قلم پرفسور مادلونگ در خصوص امام جواد (ع) نگاشته شده است. هم‌چنین در کتاب تشیع اثر معروف هایتس هالم،^۲ در حد چند سطر به زندگی امام جواد (ع) پرداخته شده، در این اثر، در همان چند سطر به خردسال بودن امام، ازدواج او با یکی از دختران مأمون و فراخواندن ایشان به بغداد توسط معتصم و درگذشت ایشان به زعم نویسنده کتاب- در سن ۲۴ سالگی اشاره شده است. از متن کوتاهی که هالم ارائه می‌کند، اطلاعات جدید و قابل توجهی به دست نمی‌آید. ۳. شاید یکی از دلایل آن، عمر کوتاه حضرت و نبود اتفاق خاص سیاسی و مهم دوران ایشان باشد.

یکی از نیازهای برخی از دانشکده‌های اسلام‌شناسی در غرب، معرفی منبعی

ص: ۵۰۱

است که بتواند به طور اجمالی تشیع را به دانشجویان این رشته معرفی کند. تا مدت‌ها کتاب مذهب شیعه اثر دونالدسون،^۴ به عنوان مرجعی آکادمیک برای این منظور استفاده می‌شد، اما به نظر می‌رسد در سالیان اخیر آثار دیگری

۱. دانشجوی دکتری مطالعات اسلامی دانشگاه گوتینگن آلمان پژوهشگر همکار مرکز پژوهشی المصطفی مشهد.

۲. زاده ۲۱ فوریه ۱۹۴۲ در آندرناخ، شهری کوچک میان کلن و فرانکفورت در غرب آلمان، او پس از اتمام تحصیلات متوسطه خود در زادگاهش، برای تحصیلات دانشگاهی وارد دانشگاه بن شد و از همان دانشگاه با دفاع از رساله‌ای با موضوع قیام علی بن محمد مشهور به صاحب زنج، در سال ۱۹۶۹ دکتری خود را اخذ نمود، او در دانشگاه بن شاگرد آنه ماری شیمیل بوده است. در ۱۹۷۵ هیپلیتاسیون (رساله پیش‌نیاز برای اخذ درجه پرفسوری) خود را با نگارش رساله‌ای در مورد اسماعیلیه نخستین به دست آورد. او مدارج علمی خود را با اخذ درجه پرفسوری در ۱۹۸۰ تکمیل نمود. او بیش‌تر فعالیت علمی و پژوهشی خود را در دپارتمان مطالعات شرقی و اسلام دانشگاه توپینگن، تا سال ۲۰۰۷ انجام داده است از او به عنوان پرفسور تاریخ اسلام یاد می‌شود. او مدت کوتاهی هم در دانشگاه سوربن (۱۹۸۷-۱۹۸۹) و دانشگاه لیدن (۱۹۹۳) مشغول بوده است. (نک: غلام احیا حسینی، مطالعات شیعی در آلمان، پروژه در حال انجام در مرکز پژوهشی جامعه المصطفی مشهد، ۱۳۹۴).

۳. هایتس هالم، تشیع، ترجمه محمدتقی اکبری، قم: نشر ادیان، ۱۳۸۴، ص ۷۲-۷۳.

که در این موضوع نوشته شده‌اند، برای این منظور معرفی می‌شوند تا دانشجویان با مطالعه آن‌ها برای مباحثی که در کلاس مطرح می‌شود، آمادگی لازم را پیدا کنند. تعدادی از این کتاب‌ها از این قرار است:

۱. کتاب ریشه‌ها و تحولات اولیه تشیع ۵ نگاه‌شسته سیدحسین محمد جعفری که در ایران با ترجمه فارسی آن با عنوان تشیع در مسیر تاریخ‌شناخته شده است.

۲. مقاله مارشال هاجسن با عنوان «چگونگی فرقه‌بندی تشیع در قرون اولیه» ۶ که بحثی درباره فرق مختلف شیعه در سه قرن اول با تکیه بر گزارش کتاب‌های ملل و نحل نگاری است. ۷ نوشته هاجسن به نظر می‌رسد اولین تلاش برای ارائه‌گذاری از فرقه‌های مختلف شیعه باشد، البته هاجسن در کتاب دیگر خود رویداد اسلام ۸ از این موضوع بحث کرده است.

۳. کتاب درآمدی بر تشیع: تاریخ و عقاید شیعه اثنا عشری اثر موجان/ موژان مؤمن. ۹

۴. درآمدی بر تشیع اثر نجم حیدر. ۱۰

. Dwight M. Donaldson, the Shi ite Religion: A History of Islam in Persia and Irak,) London: Luzak, ۳۳۹۱.

۵

. S. H. M. Jafri, Origins and Early Develo pment of Shia Islam,) London- New York: ۹۷۹۱.

۶. S. Hodgson .. Marshall G. S. ۵۵۹۱ "How Did the Early Sh a Become Sectarian".

. Journal of the American Oriental Society ۵۷ (۱ American Oriental Society: ۳۱۱). doi: ۱۳۰۵۹۵/۷۰۳۲۰۰۱.

۷ - محمدکاظم رحمتی، مجموعه مقالاتی درباره تشیع، کتابان (آخرین بازدید: دی ۱۳۹۴)

۱۳۱۶ / ptth :// itamhar. moc. nabetak. tsop/

۸

. Marshall Hodgson, The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civili zation,) Chicago: University

, ۴۷۹۱ of Chicago Press, (۷ I, p ۶۵۲- ۹۷۲.

۹

. Moojan Momen, Introd uction to Shii Islam: The History and Doctrines of Twelver Shiism,) Yale University

Press, ۵۸۹۱

در این نوشتار بر آنیم تا بدانیم که در کتاب موژان مؤمن، در مورد امام جواد (ع) چه گفته شده است: ۱۱

ص: ۵۰۲

هاینس هالم، شیعه‌شناس معروف معاصر آلمانی، کتاب درآمدی بر تشیع اثر موژان مؤمن را پس از کتاب دونالدسون در رده دوم کتاب‌هایی که برای معرفی شیعه در غرب نوشته شده‌اند جای داده است. ۱۲ کتاب دارای ۳۹۷ صفحه است که در سال ۱۹۸۵/۱۳۶۴ از سوی انتشارات دانشگاه یل در امریکا منتشر شد، این اثر با یک پیش‌گفتار به قلم ال‌ساندرو بوسانی، یک مقدمه به قلم نویسنده و واژه‌نامه شروع می‌شود. بدنه اصلی کتاب شامل ۱۴ مبحث است. کتاب با سه پیوست، بخش توضیحات، کتاب‌نامه و فهرست خاتمه می‌یابد.

در مورد چرایی نگارش این اثر، نویسنده بر این مطلب تأکید دارد که اغلب کتبی که در غرب در مورد اسلام نوشته شده، درباره اسلام سنی است و علت آن هم اکثریت بودن اهل سنت در جهان اسلام است. ۱۳ اما به این دلیل که شیعیان در بسیاری از کشورهای خاورمیانه حضور دارند و نیز از منظر اقتصادی، شیعیان بر بخش بزرگی از منابع انرژی دنیا- در ایران و عراق- مسلط هستند، در سالیان اخیر توجه بیشتری به شیعیان شده است. هم‌چنین انقلاب در ایران باعث شده تا انگیزه برای فهم عمیق‌تر از جریان‌های مذهبی منطقه ایجاد شود. ۱۴ همه این دلایل باعث شده تا آثار بیشتری در مورد تشیع در دهه‌های اخیر نسبت به دوره‌های قبل از آن تولید شوند.

۱۰

(Najam Haider, Shii Islam: an Intro duction,) N. Y.: Cambridge University Press, ۲۰۰۲)

۱۱. تلاش بسیاری صورت گرفت تا به کتاب نجم حیدر که در سال گذشته چاپ و منتشر شده است دست یابیم، با این‌که این کتاب در فهرست کتاب‌های کتاب‌خانه لاتین آستان قدس قرار داشت با توجه به این‌که از کتاب‌های تازه خریداری شده این کتاب‌خانه بوده لذا هنوز برای ارائه به مراجعه‌کنندگان، آماده نبود.

۱۲

(Heinz Halm, Shiism, Janet Watson, Marian Hill) trans.(,) Columbia University Press, ۲۰۰۲, p ۳.

۱۳. ibid., preface p xiii.

۱۴. ibid.

نویسنده هدف نگارش کتاب خود را تلاشی برای ترسیم نمایی از تشیع برای یک مخاطب غربی ذکر می‌کند. ۱۵ به همین دلیل است که برخلاف دیگر آثاری که در محیطهای دانشگاهی غرب در موضوع تشیع نگاشته شده- و در آنها بیش تر به یک موضوع خاص یا یک دوره تاریخی خاص یا به آراء و اندیشه‌های عالمی شیعی نظر شده است،- این کتاب با پوشش دادن یک دوره

ص: ۵۰۳

طولانی از تاریخ تشیع از عصر ظهور آن تا حال حاضر تلاش شده تا همان گونه که نویسنده خود اذعان کرده، نمایی از کلیت تشیع ترسیم کند. هم چنین این کتاب، در برخی از دانشکده‌های اسلام شناسی غربی، برای دانش جویان رشته اسلام شناسی که باید با تشیع آشنا شوند، به عنوان منبعی برای شناخت شیعه معرفی می شود، آشنایی با این کتاب، برای کسانی که علاقه به سیر مطالعات شیعی در غرب دارند می تواند حائز اهمیت باشد.

موجان مؤمن گرچه در ایران به دنیا آمده اما در انگلستان رشد یافته و همان جا مراحل آموزشی خود را پشت سر گذاشته است، او در رشته پزشکی از دانشگاه کمبریج فارغ التحصیل و وارد مطالعات علوم انسانی شده است؛ او در مورد تاریخ و عقاید بهائیت و تشیع صاحب تألیفاتی است. اخیراً به پدیدارشناسی دین نیز توجه کرده و در این موضوع نیز اثری منتشر کرده است. از آثار او می توان به مقدمه‌ای بر اسلام شیعی؛ ۱۶ بابت و بهائیت ۱۸۴۴-۱۹۴۴: تعدادی از روایت های غربی در دوران معاصر؛ ۱۷ آثار شیخ احمد احسائی ۱۸ و پدیدارشناسی دین ۱۹ اشاره کرد. او هم چنین

۱۵. ibid.

۱۶

. (Intro duction to Shii Islam: The History and Doctrines of Twelver Shiism,) Yale University Press, ۵۸۹۱.

۱۷

. (Some Contem porary Western Accounts) George Ronald, Oxford, ۴۴۹۱۴۴۸۱ The Babi and Bahai Faiths . ۲۸۹۱)

۱۸

. (The Works of Shaykh Ahmad alAhsai: a Biblio graphy) Bahai Studies Monograph, no. ۱۹۹۱, Newcastle,

۱۹

. (The Phenomenon of Religion) OneWorld, Oxford, ۹۹۱۱ republ ished as Unders tanding Religion, ۸۰۰۲)

نویسنده چندین مدخل در دایره‌المعارف ایرانیکا^{۲۰} و دایره‌المعارف جهان اسلام معاصر^{۲۱} و در برخی از نشریات علمی ایران‌شناسی و مطالعات خاورمیانه است. او با یکی از فعالین بهایی ازدواج کرده و هر دو در تبلیغ آیین بهائیت فعال هستند. او و همسرش وبسایتی را اداره می‌کنند که در آن مقالات این زوج و دیگران در مورد بهائیت گنجانده شده است.^{۲۲} او عضو چندین انجمن علمی

ص: ۵۰۴

از جمله انجمن بریتانیایی مطالعات خاورمیانه،^{۲۳} انجمن ایران‌شناسی، انجمن بریتانیایی مطالعات ادیان^{۲۴} و چند انجمن دینی مربوط به بهائیت می‌باشد.

در فصل سوم کتاب با عنوان «زندگی ائمه و نخستین انشعابات در میان شیعیان» در یک صفحه به زندگی امام جواد (ع) پرداخته شده است. پیش از پرداختن به بررسی این متن کوتاه، به جاست که ترجمه اصل متن نیز ارائه شود:

ابوجعفر محمد ابن علی ملقب به تقی و جواد در سال ۱۹۵ ق / ۸۱۰ م تولد یافت. در شناسایی مادرش اختلاف است و بعضی منابع به نظر می‌رسد مادرش را یک کنیز اهل نوبه می‌دانند. اگرچه [امام علی الرضا (ع) پدر امام محمد تقی (ع) [با دختر مأمون ازدواج کرده ولی فرزندی از او نداشته است.

[امام محمد تقی (ع) [در مدینه متولد شد و وقتی پدرش [امام رضا (ع) [نزد مأمون به مرو رفت او در مدینه ماند. او هنگام مرگ [شهادت [پدر فقط هفت سال داشت و به جانشینی پدر مقام امامت را گرفت. کم‌سالی او باعث بروز و ظهور مناقشات و مباحث میان شیعیان گردید. بعضی می‌پرسیدند بچه‌ای در آن سن و سال چگونه معلومات لازم را برای مقام امامت می‌تواند داشته باشد؟ علمای شیعه در مقابل این رأی موضع‌گیری کرده و در جواب معلومات غیرعادی او را در

Encycl opedia Iranica. ۲۰

Encycl opedia of the Modern Islamic World. ۲۱

/ http ://www .momen .org. ۲۲

British Society for Middle Eastern Studies. ۲۳

۲۴

British Assoc iation for the Study of Religion .

جوانی دلیلی بر مقام امامت او دانستند و علاوه بر آن از قرآن دلیل آوردند که گفته است عیسی مسیح هنوز بچه بود که به مقام نبوت رسید.

مأمون اندک زمانی پس از ورود به بغداد رنگ پرچم خود را مجدداً از سبز به سیاه که پرچم عباسیان بود برگردانید ولی روش دوستانه‌اش را نسبت به شیعیان و علویان حفظ کرد و از این موضوع [امام محمدالتقی (ع)] سود بسیار برد. ظاهراً مأمون تحت تأثیر ذکاوت آن پسر قرار گرفت و او را با محبت پذیرفت. مأمون بلافاصله بعد از مرگ پدر به بغداد آمد مصمم شد دخترش ام‌الفضل را به [عقد امام محمدالتقی (ع)] در آورد. اعضای خاندان عباسی

ص: ۵۰۵

با این امر مخالفت کردند ولی گفته شده است که او ذکاوت و دانایی خود را در جلسه مباحثه‌ای با یکی از اساتید بغداد به ثبوت رسانید.

عروسی باشکوهی ترتیب داده شد. گفته‌اند که شورشی در قم که مرکز تشیع بود در (۲۱۰ ق / ۸۲۵ م) آغاز و مجدداً در سال‌های (۲۱۴ ق / ۸۲۹ م و ۲۱۶ ق / ۸۳۱ م) تکرار گردید. مأمون لازم دید که ترتیب برگزاری ازدواج را بدهد تا از اعتراضات شیعیان جلوگیری نماید. ولی به نظر می‌رسد که مأمون ترس چندانی هم از این شورش‌ها نداشته است.

[امام محمدالتقی (ع)] پس از ۸ سال اقامت در بغداد با همسر خود به مدینه رفتند. بعضی تاریخ‌نویسان گزارش می‌کنند که ام‌الفضل از همسرش [امام محمدالتقی (ع)] چندان راضی نبوده و در این باب نامه شکایت‌آمیزی هم به پدرش نوشته ولی خلیفه از [امام محمدالتقی (ع)] دفاع کرده است.

مأمون در سال ۲۱۸ قمری درگذشت و برادرش معتصم جانشین او شد. [امام محمدالتقی (ع)] در سال ۲۲۰ قمری به بغداد احضار گردید و همان سال در آن‌جا درگذشت. از آن‌جایی که اکثر تاریخ‌نویسان شیعه، احساس کرده‌اند که لازم است همه امامان را شهید قلمداد نمایند لذا از دنیا رفتن [امام محمدالتقی (ع)] را نیز به مسموم شدن به دست همسرش ام‌الفضل ربط می‌دهند که به تحریک معتصم انجام گرفته است. معذک در این خصوص شواهدی در دست نیست و تاریخ‌نویسان شیعه هم در این‌که چگونه چنین کاری انجام گرفت باهم اختلاف نظر دارند. علاوه بر این مورخین اولیه

شیعه مانند شیخ مفید از معتبر دانستن جریان مسمومیت خودداری کرده‌اند.] امام محمد تقی (ع) [در قبرستان قریش بغداد نزدیک پدر بزرگش مدفون گردید. ۲۵]

چنانچه مطالب این قسمت را با مطالبی که دونالدسون در مورد امام جواد (ع) در کتاب مذهب شیعه ۲۶ خود ذکر کرده مقایسه کنیم، به نظر می‌رسد که مطالب مؤمن خلاصه شده مطالبی است که دونالدسون در کتاب خود آورده،

ص: ۵۰۶

مؤثران مؤمن در این جا سعی کرده است، طبق مقتضیات کتاب، مهم‌ترین نکات زندگی امام جواد (ع) را به صورت خلاصه برای خواننده ترسیم کند.

در نگاهی کلی می‌توان دریافت که نویسنده تلاش کرده به مهم‌ترین پرسش‌هایی که در مورد امام محمد تقی (ع) وجود دارد اشاره کند؛ از آن جمله و مهم‌ترین آن - اشاره به شبهه خردسال بودن امام جواد (ع) در هنگام به امامت رسیدن است. در این مورد، نویسنده به صورت خلاصه که البته فضای کتاب نیز این‌گونه اقتضا دارد به پاسخ‌های تشیع به این شبهه، هم‌چون توانایی فوق‌العاده امام در پاسخ‌گویی به سؤالات و مباحث علمی و هم‌چنین دلایل قرآنی، اشاره کرده است. گرچه خواننده جویای اطلاعات بیش‌تر را بدون ارجاع به کتاب‌ها و منابع دیگر رها می‌کند.

به نظر می‌رسد در ترسیم ارتباط مأمون با شیعیان به طور کلی و با امام جواد (ع) به طور خاص تا حدی مبالغه و اغراق صورت گرفته است.

در موضوع شهادت امام نیز نحوه بیان نویسنده کتاب به گونه‌ای است که نظریه شهادت امام برای خواننده تا حد زیادی مشکوک به نظر می‌رسد. مؤمن ذکر می‌کند که برخی از علمای شیعه مسموم شدن امام جواد (ع) را تأیید نمی‌کنند و برای تأیید نظریه مشکوک بودن شهادت امام فقط به شیخ مفید ارجاع می‌دهد در صورتی که جای آن داشت که برای

۲۵ . p , Introduction to Shii Islam , Momen ۳۴ .

اسناد به این گفته خود، حداقل در پاورقی می‌توانست به برخی دیگر از منابع و شخصیت‌های دیگر ارجاع دهد. گرچه برای گفته شیخ مفید نیز به هیچ منبعی ارجاع نمی‌دهد.

هم‌چنین شخصیت علمی و بزرگواری چون شیخ مفید را صرفاً به عنوان یک مورخ معرفی کردن، از انصاف علمی به دور است، به طور قطع نویسنده کتاب با توجه به آگاهی‌های فراوانی که از مذهب تشیع دارد، به جایگاه علمی و فقهی شیخ مفید در ساختار مذهب تشیع اطلاع کافی داشته اما در اینجا سعی کرده صرفاً آن را به عنوان یک مورخ معرفی کند.

به هر حال به نظر می‌رسد که جای یک کار جدی علمی در خصوص امامان

ص: ۵۰۷

شیعه هم‌چنان برای عرضه در فضای علمی شرق‌شناسی و به طور خاص شیعه‌شناسی در غرب خالی است.

خوش‌بختانه در سالیان اخیر مراکز علمی مربوط به شیعیان در غرب و مخصوصاً کشور انگلستان فعالیت خوبی را شروع کرده‌اند، شاید بتوان با همکاری مشترک این مؤسسات سلسله برنامه‌هایی را در قالب‌های مختلف برای شناساندن عمیق‌تر ائمه بزرگوار شیعه به غرب نشینان برنامه‌ریزی و اجرا کرد.

ص: ۵۰۸

منابع

هالم، هاینس، تشیع، ترجمه محمدتقی اکبری، قم: نشر ادیان، ۱۳۸۴.

محمدکاظم رحمتی، مجموعه مقالاتی درباره تشیع، کتابان.

Donaldson, Dwight M., the Shi

). Jafri, S. H. ۳۳۹۱ite Religion: A History of Islam in Persia and Irak,(London: Luzak,

.) ۹۷۹۱M., Origins and Early Develo pment of Shia Islam,) London- New York:

(۴۱۰۲Haider, Najam Shii Islam: an Introd uction,(N. Y.: Cambridge University Press,

Halm, Heinz, Shiism, Janet Watson, Marian Hill(trans.),) Columbia University Press,

) ۵۰۰۲

Hodgson, Marshall, The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civil
ization, (Chicago: University of Chicago Press,

"? a Become Sectarian گ How Did the Early Sh".,

. ۳۱۱. American Oriental Society: ۵۵۹۱) ۱ (۵۷Journal of the American Oriental Society .

.۱۳۰۵۹۵/۷۰۳۲. ۰۱doi:

Momen, Moojan, An Introduct ion to Shii Islam: The History and Doctrines of Twelver
Shiism, (Yale University Press,

The Works of Shaykh Ahmad alAhsai: a Bibliog raphy(Bahai Studies Monograph, no.
(۱۹۹۱, Newcastle, ۱

, republ ished as Under ۹۹۹۱The Phenomenon of Religion(OneWorld, Oxford,
(۸۰۰۲standing Religion,

۲۷.

: Some Conte mporary Western Accounts(George ۴۴۹۱۴۴۸۱The Babi and Bahai Faiths
(۲۸۹۱Ronald, Oxford,

Encyclo pedia Iranica

Encyclopedia of the Modern Islamic World

[/http:// www. momen. org](http://www.momen.org)

٦٣١ [http:// rahmati. kateban. com/ post/](http://rahmati.kateban.com/post/)

ص: ٥٠٩